

BARBARA JANUSZ-PAWLETTA

ZOBOWIĄZANIE PAŃSTW DO ZAGWARANTOWANIA ZRÓWNOWAŻONEGO UŻYTKOWANIA ZASOBÓW NATURALNYCH MÓRZ I OCEANÓW

Obowiązek państw do gwarantowania zrównoważonego użytkowania zasobów naturalnych mórz i oceanów wynika z przepisów prawa międzynarodowego. Szczególnie wyraźnie podkreśla się konieczność łączenia procesu zagospodarowywania zasobów z ochroną środowiska morskiego, w którym są one zlokalizowane, a mniej uwagi poświęca się społecznym skutkom niedopełnienia obowiązku zrównoważonego użytkowania. Przedmiotem tego opracowania jest niejednorodny zakres uprawnień i obowiązków poszczególnych państw do użytkowania zasobów morskich zależny od geograficznej lokalizacji tych zasobów. Podjęto również kwestię zespołu zasad prawnych, które w kontekście prawa morza pełnią istotną rolę, a którymi państwa użytkujące zasoby powinny się kierować w celu zapewnienia ich zrównoważonej eksploatacji.

1. ZAŁOŻENIA KONCEPCJI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Współczesny rozwój stosunków międzynarodowych wskazuje na istnienie ściślejszej zależności między problematyką gospodarczego, społecznego i ekologicznego rozwoju świata. Istotą tak definiowanego zrównoważonego rozwoju jest łączenie rozwoju gospodarczego i społecznego państw z poprawą stanu środowiska przyrodniczego. Jednoczesna i skuteczna realizacja tych priorytetów gwarantuje stabilną i bezpieczną, a co za tym idzie – zrównoważoną politykę wewnątrzpaństwową¹, która z kolei warunkuje byt jednostki ludzkiej². Obok wymiaru lokalnego koncepcja zrównoważonego rozwoju znajduje swoje

¹ W Polsce obowiązuje Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 r., Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do roku 2025, Narodowy Plan Rozwoju Rady Ministrów na lata 2004–2006.

² S. Gaines, *Sustainable Development and National Security*, 30 Wm.&Mary Environmental L.&Pol’y Rev. 321.

odzwierciedlenie w polityce międzynarodowej³ oraz aktach prawa międzynarodowego⁴, w tym w konwencjach międzynarodowych⁵ i orzeczeniach sądowych⁶.

W dziedzinie praw człowieka koncepcja zrównoważonego rozwoju charakteryzuje się wzrostem znaczenia praw socjalnych, ekonomicznych i kulturalnych. W międzynarodowym prawie gospodarczym ma ona przyczynić się do większego uwzględniania postulatów ochrony praw człowieka i jego środowiska poprzez tworzenie i realizację globalnej polityki handlowej. Ostatni z elementów zrównoważonego rozwoju realizowany jest przez międzynarodowe prawo ochrony środowiska, które dąży do redefinicji przedmiotu swej regulacji poprzez usytuowanie w nim jednostki ludzkiej jako elementu przyrody, a nie jej zagrożenia.

Dla lepszego zrozumienia pojęcia zrównoważonego rozwoju można przytoczyć szereg zasad sformułowanych w 2002 r. przez Stowarzyszenie Prawa Międzynarodowego (ILA) w *New Delhi Declaration on the Principles of International Law Related to Sustainable Development*⁷. Deklaracja ta wymienia następujące zasady, które mają posłużyć jako wytyczne polityki państw w tym zakresie:

- obowiązek gwarantowania zrównoważonego użycia zasobów naturalnych,
- równość (*equity*) i przeciwdziałanie ubóstwu,
- ponoszenie wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności,
- ostrożne podejście do zagadnień ludzkiego zdrowia, zasobów naturalnych oraz ekosystemów,
- udział obywateli w procesie decyzyjnym oraz ich dostęp do informacji oraz wymiaru sprawiedliwości,
- dobre rządy (*good governance*),
- integracja i współzależność, w szczególności pomiędzy prawami człowieka oraz celami społecznymi, gospodarczymi i środowiskowymi.

³ K. Równy, *Refleksje nad zastosowaniem zasady równoważenia do zapobiegania i likwidacji zagrożeń w społeczności państw ONZ*, Nauka 4/25, s. 151.

⁴ Deklaracja Sztokholmska z 1972 r.; oświadczenie końcowe Szczytu Ziemi w Rio z 1992 r. tzw. Agenda 21; Zasady Światowego Szczytu Zrównoważonego Rozwoju z 2002 r.

⁵ Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych (NZ) w sprawie zmian klimatu, art. 3(4) i do niej Protokół z Kioto, art. 4(1)(f); Konwencja o różnorodności biologicznej, art. 6; Konwencja NZ w sprawie zwalczania pustynnienia w państwach dotkniętych poważnymi suszami i/lub pustynnieniem, zwłaszcza w Afryce, art. 4(2); Konwencja o prawie niezeglownego wykorzystywania międzynarodowych cieków wodnych, art. 5.

⁶ Orzeczenia o charakterze międzynarodowym, por.: *Advisory Opinion on the Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed conflict*, Advisory Opinion, 1996, ICJ Rep. 226, s. 438; *Case Concerning the Grabcikovo-Nagymaros Project*, 1997, ICJ Rep. 7 oraz o charakterze narodowym, por.: *Bulankulama v. The Secretary, Ministra of Industrial Development* (2000) t. 7, nr 2, *South Asia Environmental Reporter 1* (Sri Lankan Supreme Court), *Shehla Zia and others v. WAPDA*, Case nr 15-K, 1992 (Pakistan Supreme Court).

⁷ <http://www.ila-hq.org/pdf/Sustainable%20Development/Sus%20Dev%20Resolution%20+%20Declaration%202002%20English.pdf>

Powyższa definicja zasady zrównoważonego rozwoju pozostawia otwarte pytanie o dotychczasowe wykształcenie się prawa zwyczajowego w tej dziedzinie, którego naruszenie pociągałoby za sobą sankcje natury prawnej. Odpowiedź na nie dlatego jest trudna, że wciąż ostatecznie nie zostało wyjaśnione, w jaki sposób niektóre z wyżej wymienionych zasad składających się na pojęcie zrównoważonego rozwoju powinny być stosowane w praktyce⁸. Ze względu na złożoność i wieloaspektowość zagadnienia zrównoważonego rozwoju dalsza część wywodu została poświęcona jednemu jego elementowi, którym jest obowiązek gwarantowania zrównoważonego zużycia zasobów naturalnych i jego realizacja, w szczególności w odniesieniu do zasobów mórz i oceanów.

2. POJĘCIE ZRÓWNOWAŻONEGO ZUŻYCIA MORSKICH ZASOBÓW NATURALNYCH

Do zasobów naturalnych mórz i oceanów zalicza się zarówno organizmy żywe (odnawialne), w tym ryby, ssaki morskie *etc.*, jak i nieożywione (nieodnawialne), takie jak ropa naftowa, gaz ziemny, minerały *etc.* Regulacja ich użytkowania nie stała się dotychczas przedmiotem żadnego jednolitego ogólnoswiatowego systemu prawnego. Składa się ona raczej z szeregu międzynarodowych aktów i zasad prawnych, a także reguł tzw. *soft law* wypracowanych na poziomie globalnym, regionalnym i lokalnym. Normy te albo mają charakter sektorowy (horyzontalny), albo regulują korzystanie z poszczególnych rodzajów zasobów. Tak znaczna różnorodność źródeł prawnych i zakresu przedmiotowego regulacji podyktowana jest dużą odmiennością poszczególnych zasobów morskich oraz wynikającymi stąd różnymi potrzebami i wyzwaniem związanymi z ich użytkowaniem i ochroną, w tym z zakresu prawa własności, prawa do użytkowania *etc.*

Zrównoważone użytkowanie morskich zasobów naturalnych wymaga zagwarantowania jednoczesnej realizacji trzech aspektów ich użytkowania: gospodarczego, społecznego i ekologicznego⁹. Nadmierna eksploatacja zasobów morskich ma wyraźnie negatywne konsekwencje szczególnie dla najbardziej nieszczęśliwych grup społecznych w krajach o niskim poziomie praworządności, których prawa podstawowe w tym zakresie są najczęściej naruszane przez wielkie korporacje specjalizujące się w eksploatacji zasobów. W swej działalności

⁸ M.C. Cordonier Segger, A. Khalfan, *Sustainable Development Law, Principles, Practices, & Prospects*, Oxford University Press, 2004, s. 96–170.

⁹ Por. K. Conca, G. Dabelko, *Environmental Peacemaking*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2002.

przedsiębiorstwa te nie zachowują podstawowych standardów bezpieczeństwa, czym prowadzą do nadmiernej eksploatacji zarówno zasobów żywych, stanowiących o poziomie dochodów lokalnych grup społecznych, jak i nieożywionych, których eksploatacja często powoduje znaczne zanieczyszczenie środowiska życia tych społeczności, a także konflikty o prawo do ziemi. Konieczne wydaje się zatem wzmożenie międzynarodowych wysiłków na rzecz lepszej egzekwowalności odpowiedzialności koncernów, ale również i samych państw za działalność sprzeczną z interesem lokalnych społeczności, by w ten sposób przyczynić się do zapewnienia zrównoważonego rozwoju zasobów naturalnych na tych terenach. Należy jednak zauważyć, że społeczny aspekt użytkowania zasobów jest najslabiej wykształconym ogniwem koncepcji zrównoważonego wykorzystania zasobów naturalnych. Znacznie więcej miejsca zarówno w prawie, jak i polityce zajmuje ochrona środowiska naturalnego, w tym obszarów morskich (pod względem ich gospodarczego wykorzystania). Z tego też powodu w niniejszym opracowaniu aspektowi ekologicznemu poświęca się odpowiednio więcej uwagi.

W celu szczegółowego zdefiniowania „zrównoważonego” zużycia zasobów naturalnych warto na początek dosłownie przytoczyć definicję tego pojęcia zawartą w wyżej wymienionych Zasadach Prawa Międzynarodowego ILA. Ze względu na swe kompleksowe ujęcie definicja ta obejmuje całą problematykę zasobów naturalnych, dzięki czemu znajduje zastosowanie również w badaniu zrównoważonego używania zasobów mórz i oceanów i może posłużyć ona jako punkt wyjścia do dalszych rozważań.

It is a well-established principle that, in accordance with international law, all States have the sovereign right to manage their own natural resources pursuant to their own environmental and developmental policies, and the responsibility to ensure that activities within their jurisdiction or control do not cause significant damage to the environment of other States or of areas beyond the limits of national jurisdiction.

States are under a duty to manage natural resources, including natural resources solely within their own territory or jurisdiction, in a rational, sustainable and safe way so as to contribute to the development of their peoples, with particular regard for the rights of indigenous peoples, and to the conservation and sustainable use of natural resources and the protection of the environment, including ecosystems. States must take into account the needs of future generations in determining the rate of use of natural resources. All relevant actors (including States, industrial concerns and other components of civil society) are under a duty to avoid wasteful use of natural resources and promote waste minimization policies.

The protection, preservation and enhancement of the natural environment, particularly the proper management of climate system, biological diversity and fauna and flora of the Earth, are the common

concern of humankind. The resources of outer space and celestial bodies and of the sea-bed, ocean floor and subsoil thereof beyond the limits of national jurisdiction are the common heritage of humankind.

Analiza powyższych zasad wskazuje na dwuaspektowe podejście do problematyki zrównoważonego zużycia zasobów naturalnych: „gospodarcze” i „środowiskowe”, natomiast niewiele miejsca poświęca się aspektowi społecznemu tego zagadnienia. Obydwa te elementy powinny być realizowane zarówno w odniesieniu do użytkowania zasobów występujących na terytoriach podległych jurysdykcji państw, jak i tych, które znajdują się poza jej zasięgiem. Zależny od lokalizacji różnicowany status prawny zasobów naturalnych stwarza konieczność zagwarantowania przestrzegania interesów gospodarczych i środowiskowych odpowiednio: ludności państwa, do którego takie zasoby należą, oraz innych państw, na które może mieć wpływ wykorzystanie tych zasobów, w tym poprzez rozwiązywanie sporów granicznych. Tak zdefiniowane obowiązki państw w procesie zrównoważonego użytkowania zasobów naturalnych będą przedmiotem dalszych rozważań.

3. LOKALIZACJA MORSKICH ZASOBÓW NATURALNYCH A ZAKRES PRAW I OBOWIĄZKÓW PAŃSTW DO ICH ZRÓWNOWAŻONEGO UŻYTKOWANIA

Każde państwo ma suwerenne prawo do eksploatacji swych zasobów naturalnych. W zależności jednak od geograficznego położenia tych zasobów zmienia się zakres uprawnień państwa do ich eksploatacji. Jednocześnie istnieje ogólny obowiązek państw do ochrony i zachowania środowiska morskiego wykonywanej na obszarach morskich bez względu na prawno-terytorialny status tych obszarów. Podejmując działania w jakimkolwiek obszarze środowiska morskiego, te związane z użytkowaniem zarówno żywych, jak i nieożywionych zasobów, państwa zobowiązane są do przedsięwzięcia wszelkich koniecznych środków w celu zapobiegania, zmniejszania i kontroli jego zanieczyszczenia¹⁰.

Lokalizacja zasobów naturalnych nie wpływa wprawdzie na zakres obowiązków państwa co do ich ochrony, jednak nie pozostaje bez znaczenia dla statusu prawnego tych zasobów. Ich geograficzne usytuowanie w odpowiedniej strefie morskiej przyporządkowuje je bezpośrednio odpowiedniemu reżimowi prawa. Podlegają one albo prawodawstwu wewnętrznemu państwa, na którego terytorium są zlokalizowane, albo – w przypadku zasobów dzielonych na kilka krajów – treści porozumienia międzypaństwowego czy ewentualnie regulacjom

¹⁰ Art. 192, 196 Konwencji o prawie morza, UNCLOS.

prawa morza dla terytoriów znajdujących się poza obszarem jurysdykcji państw. Zależność pomiędzy prawem do gospodarczego wykorzystania zasobów a koniecznością ochrony środowiska morskiego wskazuje na prawnomiędzynarodowe zobowiązania państw do zrównoważonego ich użytkowania. Istota tego obowiązku staje się widoczna dzięki omówieniu zakresu praw i obowiązków wynikających ze statusu prawnego stref uregulowanych prawem morza.

Jest uznaną zasadą prawa międzynarodowego, że państwo zachowuje trwałą suwerenność (*permanent sovereignty*) wobec występujących na jego terytorium zasobów naturalnych przy prowadzeniu własnej polityki w dziedzinie ochrony środowiska¹¹. Oznacza to, że zasoby znajdujące się pod jurysdykcją krajową w pełni podlegają regulacjom prawa wewnętrznego. Zasada ta stopniowo torowała sobie drogę w prawie międzynarodowym¹². Jej uznanie było pochodną przyjęcia dwóch założeń w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych: wsparcia dla wzrostu gospodarczego państw rozwijających się oraz realizacji zasady samostanowienia ludów kolonialnych. Prawo państwa do wykorzystywania swych zasobów naturalnych było zatem zależne wyłącznie od nabycia terytorium. Taka praktyka w wypadku zbyt szerokiej interpretacji mogła prowadzić do negatywnych skutków działań związanych z użytkowaniem zasobów naturalnych zarówno w wymiarze wewnętrznym (krajowym) dla praw miejscowej ludności, jak i zewnętrznym (międzynarodowym). W celu zapobieżenia pierwszemu z nich Zgromadzenie Ogólne ONZ wielokrotnie podkreślało¹³, szczególnie w Rezolucji nr 1803 XVII (1962)¹⁴, prawo ludzi i narodów do stałej suwerenności nad ich naturalnym bogactwem i zasobami, które to prawo powinno być przestrzegane zgodnie z ich interesami narodowymi. Suwerenność państwa nad naturalnymi zasobami została w ten sposób ograniczona przez wprowadzenie obowiązku jego realizacji „w interesie narodu” zamieszkującego te tereny. Aspekt praw ludności miejscowej do wykorzystania zasobów naturalnych uległ następnie osłabieniu na rzecz wynikających z suwerenności państwa do swych zasobów. Tendencja ta była pochodną szybkiego usamodzielniania się krajów rozwijających się na arenie międzynarodowej i ich

¹¹ Por. Konwencja o prawie morza, art. 193; Deklaracja Sztokholmska, Zasada nr 2 i 21; Deklaracja z Rio, Zasada nr 2.

¹² Art. 1 Paktów Praw Człowieka ONZ (1966), Konwencji o sukcesji państw (1978, 1983), Afrykańskiej Karty Praw Ludów i Narodów (1981), art. 193 Konwencji o prawie morza (1982).

¹³ Por. G.A. Res. 523, U.N. GAOR, 6th Sess., U.N. Doc. A/RES/523 (VI) (1952); G.A. Res. 626, U.N. GAOR, 7th Sess., UN Doc. A/PV.411 (VII) (1952); G.A. Res. 837, U.N. GAOR, 9th Sess., 512th plen. mtg., Supp. No. 21, at 21, U.N. Doc. A/2890 (1954); G.A. Res. 1314, U.N. GAOR, 13th Sess. Doc. A/RES/1314 (XIII) (1958); and G.A. Res. 1515, U.N. GAOR, 15th Sess., 948th plen. mtg., Supp. No. 16, at 9, U.N. Doc. A/4648 (1960); Res. 1803 XVII (1962).

¹⁴ Odwołanie do tej deklaracji miało miejsce w kilku międzynarodowych wyrokach sądowych, por.: *Texaco v. Libya*, 53 ULR (1977), 389; *BP v. Libya*, 53 ILR (1977), 297. Również kolejne rezolucje Zgromadzenia Ogólnego odwoływały się do tej zasady, por.: *Declaration on the Establishment of a New International Economic Order*, 1974; *The Charter of Economic Rights and Duties of States*, 1974.

dążenia do przyspieszonego rozwoju gospodarczego. Dopiero od przyjęcia Deklaracji ONZ o prawie do rozwoju w 1986 r.¹⁵ datuje się przywrócenie dyskusji o prawie jednostki do zasobów naturalnych, której skutkiem jest znaczne wzmocnienie pozycji jednostki wobec państwa w prawie międzynarodowym¹⁶.

Jak widać, zasada suwerenności państwa nad zasobami naturalnymi, mimo swego zasadniczego znaczenia prawnego, nie ma charakteru absolutnego. Szczególnie w ujęciu międzynarodowym już od XVII w. pod wpływem zasady wolności mórz proklamowanej przez Hugo Grocjusza kształtowała się opinia, że mórz zawłaszczać nie wolno. Obecnie istnieją liczne normy wyraźnie ograniczające suwerenność państw nad zasobami naturalnymi. Takie sytuacje nie odnoszą się do zasobów o czysto „narodowym” charakterze, lecz do takich, których użytkowanie charakteryzuje się transgranicznymi implikacjami. Źródłem odpowiednich regulacji prawnych są zatem akty prawa międzynarodowego. Ze względu na ich przedmiot normy te można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich reguluje przypadki użytkowania i ochrony zasobów, wokół których mogą powstawać konflikty. Drugą grupę stanowią przepisy odnoszące się do użytkowania i ochrony zasobów, do których żadne państwo nie może zgłaszać roszczeń.

Należące do pierwszej grupy prawa i obowiązki do użytkowania zasobów naturalnych oraz określone metody delimitacji obszarów, na których występują, najszerzej definiuje Konwencja o prawie morza (1982). Określa ona status prawny stref morskich, do których zgodnie z teorią „naturalnego przedłużenia” terytorium¹⁷ roszczenia mogą zgłaszać suwerenne państwa posiadające wybrzeże morskie¹⁸. Konwencja ta reguluje również status prawny obszarów niepodlegających roszczeniom żadnego z państw. Najszerze uprawnienia państwo nadbrzeżne ma na obszarach podlegających jego suwerenności, tj. podległych jego absolutnej władzy dysponowania tym terytorium (wody wewnętrzne i morze terytorialne). Odpowiednio ograniczone prawa mają kraje nadbrzeżne w strefach morskich podlegających ich zwierzchności terytorialnej, tj. uprawnieniom o charakterze zbliżonym do cywilnoprawnej konstrukcji prawa własności (strefa przyległa, wyłączna strefa ekonomiczna oraz szelf kontynentalny)¹⁹.

Do grupy drugiej określonej w Konwencji o prawie morza należą pozostałe obszary najdalej ograniczające jurysdykcję państw, a mianowicie obszary wspólnej własności (*common property*) oraz takie, które położone są poza zasięgiem jurysdykcji terytorialnej któregośkolwiek z państw (*common heritage*).

¹⁵ GA Res. 41/128, 4 December 1986.

¹⁶ N. Schrijver, *Sovereignty over Natural Resources: Balancing Rights and Duties in an Interdependent World*, Groningen, s. 353.

¹⁷ North Sea case, 1969 ICJ Rep. s. 3 i nast.

¹⁸ Golf of Maine Case, 1984 ICJ Rep. § 102, s. 296.

¹⁹ A. Bleckmann, *Das Souveränitätsprinzip im Völkerrecht*, AVR 23, 1985, s. 450 i nast.

Granice uprawnionych roszczeń państw nadbrzeżnych do posiadania stref morskich można określić jako projekcje²⁰. W miejscu, gdzie projekcje więcej niż jednego państwa się spotykają, dochodzi do nałożenia się praw terytorialnych tych państw, co prowadzi do konieczności ich delimitacji²¹, a tym samym zdefiniowania zakresu praw i obowiązków poszczególnych państw do tych zasobów. Normy regulujące proces delimitacji obszarów morskich odgrywają istotną rolę w definiowaniu zobowiązań państwa nadbrzeżnego do zrównoważonego użytkowania zasobów morskich. Trudno jest bowiem w sposób „zrównoważony” eksploatować zasoby ożywione czy nieożywione na obszarach będących przedmiotem sporów terytorialnych państw. Konflikt terytorialny uniemożliwia także realizację najistotniejszej z zasad gwarantujących zrównoważoną eksploatację, czyli obowiązek współpracy państw w tym zakresie. W braku wyraźnego porozumienia stron w zakresie eksploatacji zasobów normy prawa zwyczajowego nakazują państwom ograniczenie jednostronnych działań²², a odpowiednie zastosowanie znajduje prawo morza, które decyduje o zasadach delimitacji spornych stref morskich. W kolejnych podrozdziałach zostaną zatem omówione zagadnienia zgodnego z prawem morza statusu prawnego stref morskich podlegających suwerenności lub przynajmniej jurysdykcji państw nadbrzeżnych, statusu obszarów, co do których żadne państwo nie może skutecznie zgłaszać roszczeń, oraz formy ich delimitacji, a także modele użytkowania obszarów, będących przedmiotem spornych roszczeń terytorialnych państw.

3.1. UŻYTKOWANIE ZASOBÓW NATURALNYCH NA OBSZARACH PODLEGAJĄCYCH SUWERENNYM LUB FUNKCJONALNYM PRAWOM PAŃSTW NADBRZEŻNYCH

Pomimo że strefa wód wewnętrznych ma pierwszorzędne znacznie biologiczne dla niektórych gatunków morskich (np. stad anadromicznych), ani Konwencja genewska o morzu terytorialnym i strefie przyległej (1958), ani Konwencja o prawie morza (1982) nie zawierają szczegółowych regulacji dotyczących tej strefy. Najistotniejszą przesłanką wynikającą z podporządkowania takich obszarów suwerenności państwa nadbrzeżnego jest stosowanie prawa wewnętrznego do jej zagospodarowania i ochrony. Dalsze przepisy można interpretować z regulacji wyłącznej strefy ekonomicznej dotyczących stad anadromicznych i katadromicznych (art. 66 i 67). Znajdują one bowiem zastosowanie nie tylko do obszaru samej wyłącznej strefy ekonomicznej, lecz także do

²⁰ G.H. Gornig, G. Despeux, *Seeabgrenzungsrecht in der Ostsee*, Schriften zum internationalen und zum oeffentlichen Recht, 2002, t. 47, s. 38 i nast.

²¹ Aegean Sea, 1978 ICJ Rep. § 85, s. 35; Tunis v. Libya, 1982 ICJ, Rep. § 75, s. 61–62; Golf of Maine, 1984 ICJ, Rep. § 195, s. 327.

²² Golf von Main case, ICJ Recueil 1984, § 112, s. 299.

terytoriów położonych w kierunku lądu od jej zewnętrznej granicy, tj. wód wewnętrznych i morza terytorialnego. Ponieważ granica zewnętrznej strefy jest jednocześnie granicą wewnętrzną morza terytorialnego (przy czym obydwie one objęte są suwerennością państwa nadbrzeżnego), nie jest konieczne przeprowadzanie delimitacji tych obszarów.

Każde państwo ma prawo do ustanowienia strefy morza terytorialnego (do 12 mil morskich). Państwo ma w niej zagwarantowaną swobodę gospodarczego użytkowania tego obszaru szczegółowo określoną według swego prawodawstwa wewnętrznego, lecz jednocześnie podlega obowiązkowi ochrony środowiska naturalnego. Prawo do posiadania morza terytorialnego wynika również z międzynarodowego zwyczaju²³. W razie braku umowy lub oficjalnego uznania granic morza terytorialnego przez państwo sąsiadujące obowiązujące prawo do morza terytorialnego ustala się na podstawie zasady tolerowania jego istnienia przez państwa sąsiadujące (*acquiescence*), co jednakże nie zawsze pozwala uniknąć sporów dotyczących granic tego obszaru²⁴. Jedynym ograniczeniem suwerenności państwa nadbrzeżnego w morzu terytorialnym na rzecz krajów trzecich jest prawo do tzw. nieszkodliwego przepływu statków obcych bander. Te ostatnie są jednakże związane prawem państwa nadbrzeżnego do wydawania przepisów w zakresie m.in. zachowania żywych zasobów morza czy ochrony środowiska państwa nadbrzeżnego oraz zapobiegania, zmniejszania i kontroli zanieczyszczenia środowiska, a także uprawiania rybołówstwa oraz wszelkich innych czynności niezwiązanych bezpośrednio z przepływem takich jak poszukiwanie czy eksploatacja zasobów nieożywionych (art. 19 i 21 UNCLOS). Jeżeli wybrzeża dwóch państw leżą naprzeciw siebie lub sąsiadują ze sobą, to żadne z tych państw nie jest uprawnione – w braku ich odmiennego porozumienia, tytułu historycznego lub innych szczególnych okoliczności – do rozciągania swego morza terytorialnego poza linię środkową, której każdy punkt jest jednakowo oddalony od najbliższych punktów linii podstawowych, od których liczona jest szerokość mórz terytorialnych każdego z tych państw (art. 15 UNCLOS). Ostatecznie, jeśli porozumienie między nimi co do prawa państwa nadbrzeżnego do granic jego morza terytorialnego jest niemożliwe, delimitacja tego obszaru może nastąpić zgodnie z zasadą linii średniej w jej uproszczonej²⁵, dostosowanej²⁶ lub ostrej²⁷ formie. Wprawdzie zgodnie z orzeczeniem Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Morza

²³ I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, 1992, s. 174.

²⁴ Taba Award case, 26 ILM (1987), 1 (Compromis).

²⁵ *Dänemark/Vereinigtes Königreich*, por. Elferink, A.G. Oude, *Dänemark/Iceland/ Norway – Bilateral Agreements on the Delimitation of the Continental Shelf and Fishery Zones*, International Journal of Marine and Coastal Law, t. 14, 1999, s. 548.

²⁶ *Dänemark/ Island* (vgl. Oude Elferink, s. 607 nast.).

²⁷ *Vereinigtes Königreich/Vereinigte Staaten*, International Journal of Marine and Coastal Law, Bd. 9, Nr. 2, 1994, s. 258–259.

Północnego stosowanie tej metody nie jest zwyczajem²⁸, uznaje się ją jednak za ogólną zasadę prawa międzynarodowego.

Suwerenność państwa rozciąga się również na wody zwane archipelagowymi. Jej ograniczenie w tym obszarze polega na obowiązku państwa archipelagowego do respektowania istniejących porozumień i uznawania tradycyjnych praw do rybołówstwa oraz do innych legalnych działań państw sąsiadujących na określonych obszarach w obrębie wód archipelagowych (art. 49–54 UNCLOS). Warunki korzystania z takich praw i wykonywania działalności mogą być regulowane pomiędzy nimi na podstawie dwustronnych porozumień.

Prawo morza uznaje prawo każdego państwa nadbrzeżnego do ustanowienia obszaru szelfu kontynentalnego. Szelf obejmuje dno morza i podziemie podmorskich obszarów, ciągnących się poza jego morzem terytorialnym przez naturalne przedłużenie jego terytorium lądowego do zewnętrznego skraju kontynentalnej krawędzi albo na odległość 200 mil morskich od linii podstawowej, od której mierzona jest szerokość morza terytorialnego, jeżeli zewnętrzny skraj kontynentalnej krawędzi nie sięga do tej odległości²⁹. Państwo nadbrzeżne wykonuje w tej strefie suwerenne prawa w celu eksploracji i eksploatacji jego zasobów naturalnych (art. 77 UNCLOS). Oznacza to, że nie ma ono suwerenności nad zasobami tej strefy, a jedynie może wykonywać prawa suwerenne odnośnie do poszukiwania i wydobycia jej zasobów. Prawa państwa szelfowego do tych zasobów mają charakter wyłączny – nawet jeśli ono samo ich nie eksploatuje, żadne inne państwo nie może rościć prawa do ich wydobycia bez wyraźnej zgody państwa nadbrzeżnego. Samo państwo jest jednak zobowiązane do regularnych wpłat z tytułu eksploatacji szelfu poza granicą 200 mil morskich oraz podlega ogólnemu obowiązkowi ochrony i zachowania środowiska naturalnego szelfu w stanie nienaruszonym. Delimitacja szelfu kontynentalnego pomiędzy państwami, których wybrzeża sąsiadują ze sobą lub są położone naprzeciw siebie, powinna nastąpić poprzez porozumienie w celu osiągnięcia sprawiedliwego rozwiązania (art. 83 UNCLOS). Do czasu jego zawarcia zainteresowane państwa powinny podejmować wszelkie starania w duchu zrozumienia i współpracy, aby doprowadzić do zawarcia tymczasowych układów o charakterze praktycznym. Nie powinny również czynić niczego, co by przesądzało lub utrudniało możliwość osiągnięcia ostatecznego porozumienia. Układy takie nie powinny przesądzać ostatecznej delimitacji.

Status prawny szelfu kontynentalnego nie wpływa na status wód go pokrywających ani przestrzeni powietrznej ponad tymi wodami (art. 78 UNCLOS).

Jeśli chodzi o tzw. wyłączną strefę ekonomiczną, czyli obszar położony na zewnątrz morza terytorialnego i przylegający do tego morza, to jej szczególny status polega na tym, że państwu nadbrzeżnemu przysługują suwerenne prawa w celu eksploatacji i eksploracji, ochrony i gospodarowania zasobami

²⁸ ICJ, Recueil 1969, § 101 C1, s. 54 – MTS wypowiedziała się za stosowaniem zasady słuszności przy uwzględnieniu istotnych warunków regionalnych.

²⁹ Art. 67 UNCLOS, North Sea Continental Shelf cases, ICJ Reports (1969), 3, P. 39, International Law Report, 41, 29.

naturalnymi (zarówno żywymi, jak i nieożywionymi) dna morza i jego podziemia oraz pokrywających je wód, a także dotyczące innych przedsięwzięć w zakresie gospodarczej eksploracji i eksploatacji strefy. Odpowiednio prawa do dna morza i jego podziemia, w tym także jego żywych zasobów, powinny być wykonywane zgodnie z przepisami odnoszącymi się do szelfu kontynentalnego. Państwu nadbrzeżnemu przysługuje również jurysdykcja co do ochrony i zachowania środowiska morskiego wyłącznej strefy ekonomicznej (art. 56–73 UNCLOS). W tym zakresie państwo powinno określać wysokość dopuszczalnego połowu żywych zasobów w swej wyłącznej strefie ekonomicznej oraz popierać dążenie do optymalnego wykorzystania jej żywych zasobów. Powinno ono również określić swoją zdolność pozyskiwania żywych zasobów w wyłącznej strefie ekonomicznej i dopuścić inne państwa do nadwyżki dopuszczalnego odłowu. Jeżeli to samo stado albo stada współżyjących gatunków występują w wyłącznych strefach ekonomicznych dwóch lub wielu państw nadbrzeżnych oraz jeśli ich obywatele poławiają w regionie gatunki intensywnie migrujące, wszystkie te kraje są zobowiązane do współpracy w celu zapewnienia ochrony i popierania optymalnego wykorzystania takich gatunków w regionie, zarówno w obrębie wyłącznej strefy ekonomicznej, jak i poza nią. Państwa powinny współpracować w celu ochrony ssaków morskich. Ponoszą szczególną odpowiedzialność za stada anadromiczne i katadromiczne. Wyłączna strefa ekonomiczna nie może sięgać dalej niż 200 mil morskich od linii podstawowych, od których mierzona jest szerokość morza terytorialnego. Jej delimitacja pomiędzy państwami, których wybrzeża sąsiadują ze sobą lub są położone naprzeciwko siebie, powinna – podobnie jak w wypadku rozgraniczenia szelfu – nastąpić w drodze porozumienia w celu osiągnięcia sprawiedliwego rozwiązania (art. 74 UNCLOS). Do czasu zawarcia tego porozumienia państwa powinny współpracować, aby doprowadzić do zawarcia tymczasowych układów o charakterze praktycznym w sposób nieutrudniający osiągnięcie ostatecznego porozumienia.

Uprawnienia przysługujące państwu nadbrzeżnemu we wszystkich wyżej wymienionych strefach morskich ograniczone są istnieniem ogólnego zakazu użytkowania jego terytorium w taki sposób, który powodowałby poważne, oczywiste i dające się udowodnić szkody powstałe na terytorium innego państwa albo na terenie będącym własnością osób na nim się znajdujących. Zakaz ten został po raz pierwszy wyrażony w orzeczeniu arbitrażowym w sprawie *Trail Smelter*³⁰, dając początek tworzeniu się nowego prawa zwyczajowego³¹.

³⁰ *Trail Smelter Arbitration*, 3 r. Int'l Arb. Awards 1911 (1938), przedrukowany w 33 AJIL 182 (1939).

³¹ Zasady tej użyto w orzeczeniach sądowych: *Case Concerning Nuclear Tests (New Zealand and Australia v. France)*, 1974, ICJ Rep. 457; *Lax Lanoux Arbitration (Spain v. France)*, 12 R.I.A.A. 281, 23 ILR 101, 123 (1957), oraz w konwencjach międzynarodowych: Międzynarodowa konwencja ochrony roślin (1951), art. VII; Traktat o zakazie prób z bronią jądrową (1963), art. I(1)(b); Konwencja o różnorodności biologicznej, art. 3; Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, Preambuła, a także umieszczono w 21. Zasadzie Deklaracji Sztokholmskiej, Akcie Końcowym Konferencji o Bezpieczeństwie i Współpracy w Europie (1975); Zasadzie 3 UNEP Draft Principles (1978) i World Charter for Nature (1982) § 21(e).

Zgodnie z nim państwa mają obowiązek gwarantowania, że działalność prowadzona na obszarach znajdujących się pod ich jurysdykcją lub podlegających ich kontroli nie wyrządza szkody innym państwom ani obszarom znajdującym się poza granicami narodowej jurysdykcji³².

3.2. UŻYTKOWANIE ZASOBÓW NATURALNYCH NA OBSZARACH POZA JURYSDYKCJĄ PAŃSTW

Najdalsze ograniczenie suwerenności państw nad zasobami naturalnymi przyniosło ze sobą wydzielenie w prawie międzynarodowym obszarów niepodlegających żadnym krajowym roszczeniom prawnym i które pozostawiono do wolnego użytkowania dla wszystkich. Pierwszą z dwóch kategorii takich obszarów są „strefy wspólnej własności” (*common property*), takie jak morza otwarte. Są one równo dostępne dla wszystkich nadbrzeżnych i śródlądowych państw, nie podlegają jurysdykcji żadnego z nich i są wykorzystywane według zasady równości. Prawo morza przewiduje, że użytkowanie mórz otwartych będzie oparte na zasadzie wolności. Dotyczy ona żeglugi, przelotu, układania kabli i rurociągów podmorskich, budowy sztucznych wysp oraz innych instalacji, łowienia i prowadzenia badań naukowych³³. Wolność korzystania z morza otwartego jest ograniczona jedynie poprzez obowiązek poszanowania praw innych państw do tych obszarów. Jednocześnie państwa zobowiązane są do ochrony i zachowania ich środowiska morskiego oraz stosowania środków zmierzających do zapobiegania, zmniejszania i kontroli zanieczyszczenia środowiska morskiego. Koncepcji wspólnej własności nie należy mylić z pojęciem zasobów dzielonych, które nie mają charakteru ogólnego, a występują jedynie pomiędzy państwami zainteresowanymi w danej sprawie. Czym innym jest również pojęcie „wspólnego dziedzictwa ludzkości” (będzie o tym mowa w dalszej części artykułu), które swą regulacją obejmuje tylko zasoby mineralne dna mórz i oceanów. W aspekcie zrównoważonego użytkowania zasobów naturalnych koncepcja wspólnej własności zawiera regulację statusu prawnego zasobów żywych tych obszarów, takich jak ryby czy ssaki morskie, do których prawo własności nabywa się dopiero w chwili wejścia w ich posiadanie (np. w chwili złowienia).

Propagowana już przez Hugo Grocjusza zasada niewyczerpywalności zasobów morskich musiała z czasem ulec zawężeniu, albowiem możliwość nieograniczonego dostępu do tych zasobów, szczególnie w obliczu znacznego zaawansowania techniki morskiej w XX w., pociągała za sobą niebezpieczeństwo nadmiernej ich eksploatacji. Ze względu na charakter morskich zasobów obszarów wspólnej własności przeciwdziałanie temu zjawisku było możliwe wyłącznie dzięki ściślejszej międzynarodowej współpracy wszystkich krajów.

³² J. Ciechanowicz, *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 1999, s. 38.

³³ Art. 87 Konwencji o prawie morza.

Dlatego też z czasem kraje nadbrzeżne wzmożyły swe naciski o rozszerzenie swej jurysdykcji nad zasobami morskimi³⁴, co z kolei wywołało sprzeciw państw śródlądowych, których wolność użytkowania morza otwartego musiała w ten sposób ulec terytorialnemu zawężeniu. Wskazówką w sporze o zakres użytkowania zasobów rybnych jako wspólnej własności stało się orzeczenie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Icelandic Fisheries (1974)³⁵. Uznając jurysdykcję państw nadbrzeżnych poza strefę 12 mil morskich od brzegu, Trybunał przyznał państwom nadbrzeżnym preferencję w korzystaniu z zasobów morza otwartego, a jednocześnie nałożył na wszystkie kraje obowiązek rozsądnego użytkowania tych zasobów. Z czasem ta decyzja Trybunału zaowocowała wprowadzeniem 200-milowej strefy rybołówstwa (wyłącznej strefy ekonomicznej) w Konwencji o prawie morza z 1982 r., a w konsekwencji wyjęciem większości, za wyjątkiem czterech, rodzajów zasobów żywych z koncepcji wspólnej własności zasobów³⁶, tj.: gatunków migrujących, nadwyżki zasobów żywych wyłącznej strefy ekonomicznej, jeżeli państwo nadbrzeżne nie może pozyskać całego dopuszczalnego połowu, oraz stad występujących w wyłącznej strefie ekonomicznej dwóch lub więcej państw nadbrzeżnych, albo zarówno w obrębie tej strefy, jak i na obszarze położonym poza nią, lecz przyległym do niej, a także stad anadromicznych. Werdykt w sprawie *Islandic Fisheries* podkreślił również istnienie prawa zwyczajowego zobowiązującego państwa do zachowania zasobów żywych dla ich przyszłego zrównoważonego użytkowania. Obowiązek ten został powtórzony w licznych późniejszych konwencjach międzynarodowych³⁷. Wprawdzie wiele z nich stosuje dalece niejednolite³⁸ nazewnictwo dla określenia zobowiązania państw co do sposobu użytkowania zasobów naturalnych, jednakże ten częsty brak precyzji pozostawia pewną swobodę dostosowywania nakładanych na państwa wymogów ochrony środowiska do najnowszych naukowo-technicznych standardów ochrony.

Ostatnią kategorią ograniczającą jurysdykcję państw nad morskimi zasobami naturalnymi jest wyznaczenie przez prawo międzynarodowe obszarów „wspólnego dziedzictwa” (*common heritage*). Pojęcie to obejmuje wyłącznie zasoby nieożywione dna mórz i oceanów i gwarantuje dostęp do nich całej ludzkości. Jego regulacje zostały zdefiniowane w Deklaracji zasad dotyczących dna mórz i oceanów oraz jego podziemia poza zasięgiem jurysdykcji państwowej (1970)³⁹ uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, a rozwinięte w Konwencji

³⁴ Norwegian Fisheries Case, 1951 ICJ Rep. § 116; London Fisheries Convention (1964).

³⁵ 1974 ICJ Rep. § 3.

³⁶ UNCLOS: art. 62(2), 63, 64, 66.

³⁷ Konwencja o rybołówstwie i ochronie zasobów biologicznych morza pełnego (1958), Konwencja o ekologicznych i wysoce migrujących stadach ryb (1995).

³⁸ Można się spotkać również innymi określeniami: *reasonable use*, *equitable utilization*, *conservation*, zrównoważone użytkowanie.

³⁹ Doc. A/C.1/L.542.

o prawie morza (art. 136 i 137 UNCLOS). W ten sposób wydzielony został tzw. Obszar, do którego terytorium i zasobów żadne państwo ani osoba fizyczna czy prawna nie mogą zgłaszać roszczeń. W imieniu „ludzkości” prawa do Obszaru wykonuje Organizacja Dna Morskiego. Działalność w Obszarze może być podejmowana wyłącznie z korzyścią dla całej ludzkości na podstawie zasady słuszności (art. 138–140 UNCLOS). Istnieje prawny obowiązek dzielenia korzyści uzyskiwanych z działalności w Obszarze na warunkach niedyskryminacji pomiędzy wszystkie państwa, także te, które nie biorą udziału w eksploatacji Obszaru. Zasada równego podziału korzyści odróżnia koncepcję „wspólnego dziedzictwa” od pojęcia „wspólnej własności”. Wszystkie państwa prowadzące działalność w Obszarze podlegają zobowiązaniom z zakresu ochrony środowiska. Ponoszą one bowiem odpowiedzialność za wszelkie szkodliwe następstwa, jakie mogą wynikać z ich działalności w Obszarze dla środowiska (art. 145 UNCLOS). Państwa są zobowiązane do takiego użytkowania Obszaru, jakie jest niezbędne do skutecznej ochrony środowiska naturalnego, w tym do zapobiegania, zmniejszania i kontroli zanieczyszczenia oraz ochrony i zachowania zasobów naturalnych. Szczegóły tych regulacji określa Organizacja Dna Morskiego. Natomiast państwa powinny wydać odpowiednie przepisy wewnętrzne służące do realizacji tych zasad (art. 209 UNCLOS).

3.3. UŻYTKOWANIE ZASOBÓW NATURALNYCH OBSZARÓW O SPORNEJ PRZYNALEŻNOŚCI TERYTORIALNEJ

Ograniczenia swobodnego dysponowania krajowymi zasobami naturalnymi dotyczą również sytuacji, w których co najmniej dwa państwa, opierając się na niezaspokojonych roszczeniach terytorialnych, zgłaszają nakładające się roszczenia do użytkowania zasobów naturalnych. W takim wypadku, jeśli niemożliwa jest delimitacja spornych obszarów, zainteresowane państwa dążą do osiągnięcia porozumienia odnośnie do użytkowania tych zasobów. Dzięki takiej umowie każde z tych państw będzie mogło czerpać korzyści z użytkowania danego obszaru, choć jednocześnie musi się pogodzić, przynajmniej tymczasowo, z koniecznością ograniczenia swych roszczeń terytorialnych.

Pierwsza z takich sytuacji może się zdarzyć, gdy państwa „dziela” między sobą określone zasoby (*shared natural resources*), tj. systemy rzeczne, zamknięte i półzamknięte morza, gatunki migrujące *etc.* Do jej regulacji mają zastosowanie tylko prawa dzielone zainteresowanych państw, a nie mają go ani prawo krajowe, ani reguły typowe dla współwłasności państw. Zasada ta została potwierdzona po raz pierwszy w Rezolucji 3129 XXVIII Zgromadzenia Ogólnego ONZ (1973). Wzywała ona państwa do wprowadzania odpowiednich środków ochrony i używania zasobów naturalnych wspólnych dla dwóch lub więcej państw oraz współpracy tych państw w wymianie informacji i konsultacjach. Celem tej regulacji, mimo braku szczegółowej definicji „zasobów dzielonych”, jest ich równe użytkowanie (*equitable use*) przez

zainteresowane państwa i konieczność dążenia do szybkiego rozwiązywania konfliktów powstających na ich tle. Prawa do korzystania z zasobów mogą mieć wyraźny wpływ na ustalenie przebiegu granicy terytorialnej państw. Związek ten w przypadku zasobów żywych został podkreślony w orzeczeniu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie *Anglo-Norwegian Fisheries*⁴⁰. Trybunał potwierdził w nim, że tradycyjne prawa połowowe mogą uzasadniać roszczenia państw do określonych obszarów szelfu kontynentalnego oraz wyłącznej strefy ekonomicznej, a w procesie delimitacji morza terytorialnego mogą być uznane za „szczególne warunki”.

W praktyce państw dotyczącej zgodnego z ochroną środowiska zagospodarowywania morskich zasobów żywych i nieożywionych często stosowany jest system wspólnego użytkowania zasobów transgranicznych (tzw. *joint regime area, joint development area, joint commission, joint authority*). Stosowana wtedy odpowiednia umowa wspólnego zagospodarowania (*joint development agreement, JDA*) wyznacza obszar, w którym mimo jego spornej terytorialnej przynależności dopuszczalne jest poszukiwanie i wydobywanie zasobów naturalnych przez wszystkie państwa – strony umowy lub osoby przez nie upoważnione⁴¹. W ramach tej umowy państwa mogą powołać specjalny wspólny organ uprawniony do zarządzania tym obszarem. Celem tworzenia stref wspólnego zagospodarowywania jest godzenie interesów gospodarczych związanych z użytkowaniem złóż naturalnych umawiających się stron. Zdarza się (jak na przykład w wypadku delimitacji granicy Arabii Saudyjskiej i Bahrajnu w 1958 r.), że ustalony wcześniej system JDA zostaje uwzględniony przy wytyczeniu granic.

Zawierając traktaty graniczne, państwa często korzystają ze standardowych umów prawnych stosowanych do regulacji użytkowania nieożywionych zasobów naturalnych dna morskiego i obszarów położonych pod nim. Jeśli w momencie prowadzenia negocjacji dotyczących przebiegu granicy strony przewidują możliwość istnienia w obszarach przygranicznych uprzednio nieodkrytych zasobów mineralnych, często odwołują się one w umowie do jednej z kilku klauzul zabezpieczających ich interesy⁴². W wypadku delimitacji granicy morskiej między Arabią Saudyjską i Bahrajnem (1958) ta pierwsza zrzekła się połowy przychodów netto z eksploatacji jednego z obszarów znajdujących się pod jej suwerennością i jurysdykcją⁴³. Częstym elementem porozumień delimitacyjnych są tzw. *resource deposit clauses* wzorowane na umowie o rozgraniczenie

⁴⁰ 1951 ICJ Rep. § 133 i 142.

⁴¹ D.M. Ong, *Joint Development of Common Offshore Oil and Gas Deposits: "Mere" State Practice or Customary International Law?*, American Journal at International Law, 1993, s. 771–773.

⁴² Można spotkać różne modele takich umów, m.in. klauzule podziału zasobów (*Resource Sharing Clauses*), klauzule jedności zasobów (*Resource-unity Clauses*) czy klauzule ochrony, zarządzania i użytkowania zasobów (*Clauses on Resource Conservation, Management and Exploitation*).

⁴³ *Handbook on the Delimitation of Maritime Boundaries*, United Nations Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea, United Nations, 2000, s. 80.

szelfu pomiędzy Wielką Brytanią i Norwegią (1965)⁴⁴. Zobowiązują one strony porozumienia do współpracy w sytuacji, kiedy przynajmniej jeden element złoża nadający się do eksploatacji ma charakter transgraniczny. W umowach tych możliwe jest wprowadzenie także ogólnych zasad podziału lub wspólnego użytkowania takich zasobów czy zakaz ich poszukiwania lub wydobycia poza określoną linią delimitacyjną. Innym znanym modelem jest tzw. ujednoclenie (*unitization*)⁴⁵. To wspólny, skoordynowany proces operowania w obszarze bogatym w zasoby gazu i ropy prowadzony przez wszystkich właścicieli lub podmioty, które na podstawie koncesji lub licencji są uprawnione do użytkowania odpowiednich sektorów w tym obszarze⁴⁶. Metoda ta początkowo była stosowana jedynie w USA, a obecnie jest coraz bardziej uznawana za najbardziej efektywny sposób korzystania z zasobów naturalnych w obszarach o skomplikowanych stosunkach własnościowych. Dotyczy to zarówno terenów o charakterze prywatnoprawnym (*Sole-Country Unitization*)⁴⁷, jak i publicznoprawnym (tj. obszarów o nakładających się roszczeniach terytorialnych państw, tzw. *Cross-Border Unitization*). W drugim przypadku chodzi o współpracę państw przy zachowaniu ich praw suwerennych do części obszaru po odpowiedniej stronie granicy w ramach odkrytych już złóż. Posiadacze licencji na użytkowanie poszczególnych części takiego obszaru wspólnie wypracowują plan użytkowania całego takiego obszaru. Plan ten następnie jest zatwierdzany przez państwa, które udzieliły licencji. Metody „ujednocniania” nie należy mylić z *Joint Development Area*, w którym to państwa zezwalają na wspólne użytkowanie zasobów mineralnych na obszarze o (uprzednio) spornej przynależności terytorialnej lub które w przeszłości było przedmiotem konfliktu.

Pozycja państwa nadbrzeżnego w strefach morskich może być ograniczona także w sytuacji, gdy w ramach procesu delimitacji spornych obszarów granicznych między dwoma państwami zgłosi swe roszczenia państwo trzecie. W takim wypadku interesy państw-stron umowy podlegają swoistemu ograniczeniu na rzecz innego państwa. W zamian za uwzględnienie interesów tego państwa trzeciego nie uzyskują one żadnych analogicznych korzyści – w przeciwieństwie do poprzednio omówionych rozwiązań prawnych. Wartością dodaną jest dla nich natomiast fakt, że próbują w ten sposób zagwarantować sobie dobre stosunki z państwami trzecimi zgłaszającymi roszczenia, by w przyszłości nie musieć renegecować zawieranych porozumień granicznych. Prawo

⁴⁴ B. Kwiatkowska, *Economic and environmental considerations In maritime boundary delimitations*, [w:] J.I. Charney, L.M. Alexander, *International Maritime Boundaries*, t. 1, 1993, s. 87.

⁴⁵ Por. *Unitizing Oil and Gas Fields Around the World: A Comparative Analysis of National Laws and Private Contracts* David Asmus & Jacqueline Weaver University Of Houston Law Center, Public Law and Legal Theory Series 2006-A-05.

⁴⁶ Oward R. Williams et al., *Williams & Meyers Manual of Oil and Gas Terms* 850 (12th ed., 2003), s. 1.

⁴⁷ John S. Dzienkowski, *Concessions, Production Sharing, and Participation Agreements for Developing a Country's Natural Resources*, [w:] *International Petroleum Transactions*, Rocky Mountain Mineral Law Foundation, 2 wyd., 2000, s. 392–478.

międzynarodowe przewiduje kilka metod dopuszczalnych wobec roszczeń zgłaszanych przez państwa trzecie. Pierwszą z nich jest zasada *res inter alios acta*, która gwarantuje, że postanowienia umów zawartych pomiędzy państwami nie mają wpływu na sytuację prawną strony niezaangażowanej, a one same nie mają obowiązku uwzględniać roszczeń państw trzecich⁴⁸. Zasada ta okazuje się jednak nieprzydatna, gdy delimitacja przeprowadzana jest oddzielnie pomiędzy poszczególnymi z kilku państw zainteresowanych podziałem. Linie demarkacyjne wynegocjowane pomiędzy dwoma stronami obowiązują bowiem zaledwie o tyle, o ile nie naruszają interesów trzeciego państwa. Taka sytuacja wydarzyła się przy dzieleniu Morza Północnego z pominięciem roszczeń Niemiec do tych obszarów⁴⁹. Inna metoda tzw. trójpunktu polega na wyznaczeniu punktu rozgraniczającego strefy wpływów państw nadbrzeżnych na przecięciu linii średnich albo usytuowaniu go w równej odległości od brzegów trzech zainteresowanych stron (tzw. trójpunkt naturalny), lub w dowolnym miejscu skrzyżowania tych linii (tzw. trójpunkt *ad hoc*)⁵⁰. Metoda ta znalazła zastosowanie w procesie delimitacji morskiej granicy Jemenu i Erytrei, kiedy sąd arbitrażowy ustanowił punkt końcowy tej granicy w równej odległości także od brzegów pozostałych państw regionu Arabii Saudyjskiej i Dżibuti, bez orzekania o zasadności ich roszczeń⁵¹. Inną możliwość daje zastosowanie metody uznania roszczeń krajów trzecich. Stało się tak m.in. w sprawie delimitacji szelfu pomiędzy Libią i Maltą – wówczas z obszaru podlegającego delimitacji wyłączone zostały tereny, wobec których inne państwa zgłaszały roszczenia⁵². Drugi wariant tej samej metody zastosowano w sprawie Gwinei przeciw Gwinei Bissau, poprzez wyłączenie z delimitacji obszarów, na których uprzednio istniały inne granice⁵³.

4. ZASADY PRAWNE GWARANTUJĄCE ZRÓWNOWAŻONE UŻYTKOWANIE ZASOBÓW MORSKICH

Pomimo braku jednoznacznie sformułowanych przepisów międzynarodowych odnośnie do sposobu użytkowania zasobów morskich można stwierdzić istnienie obowiązku współpracy państw dzielących wspólne zasoby naturalne⁵⁴.

⁴⁸ Por. art. 59 Statutu MTS: *The decision of the Court has no binding force except between the parties and in respect of that particular case*; sprawa Francji przeciw Wielkiej Brytanii, w: RSA, Bd. XVIII, § 25, s. 154.

⁴⁹ North Sea case, 1969 ICJ Rep. § 4, s. 13 i nast.

⁵⁰ P. Beazley, *Technical Considerations in Maritime Boundary Delimitations*, [w:] J.I. Charney, L.M. Alexander, *International Maritime Boundaries*, t. 1, 1993, s. 256–259.

⁵¹ www.pca-cpa.org/ERYE2TOC.htm; Despeux, s. 459 nast.

⁵² 1985 ICJ, Rep. § 2, s. 16.

⁵³ 1985 ICJ, Rep. § 93.

⁵⁴ L. Łukaszyk, *Współczesne spory i konflikty międzynarodowe dotyczące obszarów morskich*, Gdynia 2004, s. 29–31.

To zobowiązanie wydaje się szczególnie istotne w aspekcie zrównoważonego użytkowania morskich zasobów naturalnych. Jego istnienie, zdefiniowane początkowo jako zobowiązanie państw do wymiany informacji i konsultacji, po raz pierwszy zostało wyartykułowane w Karcie Praw Ekonomicznych i Obowiązków Państw (1974)⁵⁵. Rozwinięcie definicji tego obowiązku, szczególnie wobec państw dzielących zasoby naturalne, nastąpiło dzięki Programowi NZ ds. Ochrony Środowiska (UNEP). Wypracował on *Zasady postępowania w ochronie i harmonijnym użytkowaniu zasobów naturalnych dzielonych przez jedno lub więcej państw* (1978)⁵⁶, które mimo braku wiążącego charakteru prawnego stały się podstawą praktyki wielu państw w tym zakresie.

Obowiązek współpracy w użytkowaniu morskich zasobów naturalnych w dobrej wierze wynika z licznych przepisów Konwencji o prawie morza (1982). Jest to szczególnie istotne ze względu na rangę tego dokumentu. Konwencja ta często nazywana jest konstytucją mórz i oceanów – ze względu na swój całościowy i kodyfikujący charakter, a także późniejszą uniwersalizację jej przepisów, prowadzącą do uznania jej postanowień za prawo zwyczajowe przez większość państw⁵⁷. Wielokrotnie wyrażony w niej obowiązek współpracy dotyczy wszystkich istotnych obszarów użytkowania zasobów morskich. Odnosi się on do zagospodarowywania i ochrony zarówno zasobów żywych wyłącznej strefy ekonomicznej (ich zachowania – art. 61.2, gatunków migrujących – art. 64, ssaków morskich – art. 65, stad anadromicznych – art. 66), morza otwartego (art. 118), jak i do zasobów nieożywionych Obszaru (ogólnego postępowania w Obszarze – art. 138, morskich badań naukowych – art. 143, polityki dotyczącej działalności w Obszarze – art. 150). Zgodnie z konwencją państwa powinny współpracować również w ochronie i zachowaniu morskiego środowiska naturalnego (art. 197 i nast.) oraz w badaniach naukowych (art. 242 i nast.).

Celem współpracy ma być przede wszystkim niedopuszczenie do powstania lub eskalacji istniejących sporów terytorialnych na obszarach szczególnie bogatych w zasoby naturalne. Jednakże ograniczoność i obserwowana od jakiegoś czasu wyczerpywalność zasobów morskich, której istnienie szczególnie ujawnił postęp technologiczny umożliwiający ich wydobycie z dotychczas niespotykanych głębokości, skłania państwa do coraz silniejszego dążenia do poszerzenia swych uprawnień względem zasobów naturalnych. Powstające na tym tle spory graniczne zwykle prowadzą do nieefektywnego zarządzania i wykorzystywania zasobów, a jednocześnie do regionalnych napięć politycznych. W zobowiązaniu państw do współpracy przy użytkowaniu zasobów widoczne jest zarówno

⁵⁵ UNGA Res. 3281 XXIX (1974), art. 3.

⁵⁶ *Draft Principles of Conduct in the Field of the Environment for the Guidance of States in the Conservation and Harmonious Utilisation of Natural Resources Shared by Two or More States*, UNEP/IG.12/2, UNEP/GC.6/17, zatwierdzone w Rezolucji ZO ONZ 34/186 (1979).

⁵⁷ Por. J. Symonides, *Konstytucja mórz i oceanów – refleksje w dziesięciolecie wejścia w życie konwencji o prawie morza*, Prawo Morskie, 2004, t. XX, s. 165–186.

dążenie do zrównoważonego wykorzystania tych zasobów, jak i próba gwarantowania bezpieczeństwa wewnętrznego i międzynarodowego. Tak zwane bezpieczeństwo ekologiczne ma za zadanie ograniczyć potencjalne zagrożenia dla trwałego rozwoju w celu zachowania szeroko pojętego środowiska życia człowieka na poziomie koniecznym do przetrwania i rozwoju ludzkości⁵⁸.

Jak już wspomniano powyżej, obowiązek współpracy nie musi prowadzić do wspólnego zagospodarowywania dzielonych zasobów, mimo że właśnie takie działania mogą mieć decydujący wpływ na ustalenie istnienia norm zwyczajowych dla danego przypadku⁵⁹. Konwencja o prawie morza zobowiązuje państwa m.in. do współpracy przy delimitacji wyłącznej strefy ekonomicznej oraz szelfu kontynentalnego w sytuacji, gdy wybrzeża państw sąsiadują ze sobą lub są położone naprzeciwko siebie. Obowiązek współpracy może zatem skutkować wypracowaniem przez państwa porozumienia dotyczącego wyznaczenia granic terytorialnych oddzielających strefy ich uprawnień w stosunku do użytkowania zasobów naturalnych. Treść tego obowiązku nie jest kształtowana wyłącznie na podstawie zasad prawa międzynarodowego, ale znaczny wpływ mają na niego również warunki pozaprawne, tj. polityczne (zachowanie dobrych stosunków), gospodarcze (obszar połowów, wydobywania), historyczne (strefy kontroli i użytkowania) *etc.*⁶⁰.

Obok zobowiązania państw do współpracy przy użytkowaniu zasobów morskich w praktyce stosowane są liczne inne zasady prawne o charakterze gospodarczym i środowiskowym. Ich istnienie wskazuje na umacnianie się obowiązku zrównoważonego użytkowania zasobów naturalnych w skali światowej⁶¹. Państwa tworzące i realizujące politykę zasobów naturalnych coraz częściej odwołują się do ogólnie uznanych zasad prawa międzynarodowego (rozsądnego, równego, niedyskryminującego oraz niebędącego nadużyciem użytkowania). „Rozsądne” użytkowanie zasobów wymagane jest szczególnie na obszarach, do których wszystkie państwa mają równy dostęp. Zasada ta odnosi się tak do korzystania z morza otwartego i zagwarantowanej w nim wolności łowienia, jak i do racjonalnej gospodarki nieożywionymi zasobami Obszaru. Konwencja o morzu otwartym z 1958 r. (art. 2.2), międzynarodowe orzecznictwo⁶² czy też Konwencja prawa morza (1982) odwołują się do tej zasady, nakładając na strony obowiązek należytego uwzględniania interesów innych państw. Nie wydaje się, aby zasada rozsądnego użytkowania mogła stanowić samodzielny podstawę roszczeń o ochronę środowiska morskiego w ramach zagospodarowywania

⁵⁸ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo europejskie: koncepcje, instytucje, implikacje dla Polski*, (red. J. Czaputowicz) Warszawa 1997, s. 76.

⁵⁹ North Sea Case, 1969 ICJ Rep., 43, § 74.

⁶⁰ B.H. Oxman, *Political, Strategic and Historical Considerations*, [w:] J. Charney, L. Alexander, *International Maritime Boundaries*, t. 1, 1993, s. 3 i nast.

⁶¹ P. Birne, A. Boyle, *International Law & The Environment*, 2 wyd., Oxford 2002, s. 144–148.

⁶² Icelandic Fisheries case, 1974 ICJ Rep. § 3 i 175; Nuclear Tests case, 1974 ICJ Rep. § 253 i 457.

zasobów naturalnych. Może ona służyć jako dodatkowy argument obciążający państwo, które wykorzystuje zasoby naturalne w sposób niezrównoważony dla środowiska, a zatem naruszający interesy państw trzecich. Ponadto, Konwencja o prawie morza (1982) zobowiązuje państwa-strony do wykonywania swych zobowiązań w dobrej wierze oraz korzystania z praw, jurysdykcji i wolności w sposób „nie stanowiący nadużycia prawa” (art. 300). Zakaz nadużywania prawa ma charakter ogólny i nie wydaje się stanowić bezpośredniej podstawy do zaskarżenia użytkownika zasobów naturalnych dokonywanego w sposób niezrównoważony. Stanowi on raczej metodę interpretacji przepisów prawnych, w tym norm zobowiązujących do ochrony środowiska morskiego podczas korzystania z jego zasobów.

Kolejną zasadą prawa międzynarodowego podkreślającą konieczność zrównoważonego użytkownika zasobów jest „równość”. Jej znaczenie kształtuje się każdorazowo w zależności od charakteru interesów, które w ramach jej stosowania podlegają równoważeniu. Najczęściej zasadę tę wykorzystuje się w stosunkach dwustronnych dotyczących użytkownika zasobów dzielonych, gdy konieczna jest zbalansowana realizacja interesów zaangażowanych państw. Została ona wymieniona jako pierwsza z 15 zasad UNEP „odnośnie do postępowania w ochronie i harmonijnym użytkowaniu zasobów naturalnych dzielonych przez jedno lub więcej państw” (1978)⁶³, a także powołana w orzecznictwie MTS w sprawie *Icelandic Fisheries*.

Ostatnią z zasad prawa międzynarodowego o potencjalnej możliwości zastosowania w ocenie użytkownika zasobów naturalnych jest zakaz dyskryminacji. W aspekcie zrównoważonego rozwoju zasada ta zobowiązuje kraje do jednakowego traktowania zagrożeń środowiska powstałych na terenie własnego kraju, jak również tych posiadających charakter transgraniczny. W ten sposób w stosunkach z państwami trzecimi obowiązują jednakowe z prawem wewnętrznym normy ekologiczne.

5. POSUMOWANIE

Współczesna koncepcja zrównoważonego rozwoju ma coraz większe znaczenie zarówno w międzynarodowej polityce, jak i w prawie. Tendencja ta widoczna jest wyraźnie w zakresie norm regulujących użytkownika zasobów naturalnych mórz i oceanów. Istnieje bowiem nierozzerwalny związek – a zatem

⁶³ *It is necessary for States to co-operate in the field of the environment concerning the conservation and harmonious utilization of natural resources shared by two or more States. Accordingly, it is necessary that consistent with the concept of equitable utilization of shared natural resources, States co-operate with a view to controlling, preventing, reducing or eliminating adverse environmental effects which may result from the utilization of such resources. Such co-operation is to take place on an equal footing and taking into account the sovereignty, rights and interests of the States concerned.*

i konieczność – łączenia korzyści gospodarczych uzyskiwanych z użytkowania zasobów z ochroną środowiska morskiego, który tworzy jedną z przestrzeni życia człowieka i gwarantuje zaspokajanie jego potrzeb społecznych. Każde inne podejście wydaje się być podyktowane dążeniem do krótkoterminowych korzyści ekonomicznych, a nie chęcią wspierania długotrwałego rozwoju gospodarczego i społecznego w wymiarze globalnym.

Rozpoczęta w latach 70. XX w. międzynarodowa kampania na rzecz zrównoważonego rozwoju objęła także działalność prowadzoną przez państwa na obszarach morskich. Wtedy też zaczęły się pojawiać pierwsze wiążące przepisy prawne gwarantujące równowagę w użytkowaniu zasobów naturalnych mórz, które mimo całej swej doniosłości tylko w ograniczonym zakresie spełniają swoje zadanie. Dużym osiągnięciem należy z pewnością nazwać wprowadzenie do systemu prawa międzynarodowego wyraźnego zapisu o konieczności ochrony środowiska morskiego w razie prowadzenia jakiejkolwiek działalności związanej z eksploatacją żywych i nieożywionych zasobów na tych obszarach. Wciąż jednak znacznego umocnienia wymaga system egzekwowania odpowiedzialności państw za naruszenia dokonywane w tym zakresie. Słabość tego systemu jest w dużej mierze pochodną „specyficznego charakteru” prawa międzynarodowego w pełni zależnego od woli uczestniczących w nim państw. Drugim powodem jest w wielu wypadkach zrozumiałe dążenie państw do możliwie szybkiego podniesienia poziomu gospodarczego bez względu na uboczne (środowiskowe i socjalne) skutki takich działań. Za wzór mogłyby tu jednak posłużyć regionalne dążenia do wzmocnienia ochrony środowiska naturalnego, chociażby te obserwowane w ramach Unii Europejskiej, takie jak próba wprowadzenia odpowiedzialności karnej za zanieczyszczenia środowiska. Kolejną istotną słabością obecnego systemu zrównoważonego użytkowania zasobów naturalnych wydaje się być niewystarczające uwypuklenie społecznego aspektu tego zagadnienia. Ponieważ często te właśnie zasoby stanowią główne źródło utrzymania dla społeczności lokalnych, ich nadmierna eksploatacja niesie katastrofalne skutki gospodarcze, a często i zdrowotne dla tej ludności. Niezrównoważony charakter eksploatacji ekonomicznej morskich zasobów naturalnych często jest przyczyną naruszenia tradycyjnego środowiska życia społeczności lokalnych, a w dłuższej perspektywie zagrożenia ich egzystencji.

Obserwowany współcześnie wzrost świadomości społecznej i politycznej skierowany na wzmocnienie procesu zrównoważonego gospodarowania morskimi zasobami naturalnymi wydaje się mieć charakter trwały i nieodwracalny. Tworzenie coraz to ściślejszych przepisów prawnych w tym zakresie, zarówno na poziomie globalnym, jak i regionalnym, wskazuje na słuszność tej tezy. Wszystko to pozwala mieć nadzieję na coraz dalej idące zrozumienie i zaangażowanie państw oraz lokalnych społeczności na rzecz poszukiwania równowagi w skali globalnej między korzyściami gospodarczymi czerpanymi z zasobów morskich a ich ochroną dla obecnych i przyszłych pokoleń.

STATE OBLIGATION TO GUARANTEE SUSTAINABLE USE
OF NATURAL RESOURCES IN THE SEAS AND OCEANS
(Summary)

The obligation of states to guarantee the sustainable use of the natural resources of the seas and oceans is a result of the regulations of international law. Above all, these emphasize the necessity of linking the process of managing those resources with protection of the marine environment in which they occur. Less attention, however, is paid to the social consequences of not fulfilling the duty to use resources sustainable. The subject of this article is the heterogeneous scope of rights and duties of individual states to use marine resources, dependent on the geographical localization of these resources. Attention will also be given to the central role which is fulfilled, in the context of the law of the sea, by the whole set of legal principles, according to which states using resources should be guided with the aim of ensuring the sustainable exploitation of those resources.